

Terminologická poznámka: zdomácnenie a udomácnenie*

Terminological notes on the Slovak terms for „domestication“ and „naturalization“*

PAVOL ELIÁŠ st.

Katedra ekológie FEŠRR SPU Nitra, Mariánska 10, 949 76 Nitra, pavel.elias@uniag.sk

Abstract: The report discusses Slovak and Czech terms for domestication and naturalization in scientific botanical and ecological literature. The author suggests to distinguish between two Slovak terms: the term „zdomácnenie“ for domestication of wild by artificial selection and the term „udomácnenie“ for naturalization of introduced (alien) plant species in a new territory.

Keywords: aliens, changes in new environment, cultivated plants, terminology, wild plants and animals.

V slovenčine, ale aj v češtine, sa termín „zdomácňovanie“, prípadne „zdomácnenie“ používa pre dve rôzne prevzaté cudzie slová „domestikácia“ a „naturalizácia“. V slovenskej (a českej) slovenskej slovníkovej i odbornej literatúre sa termín domestikácia vysvetľuje ako zdomácňovanie, zdomácnenie, dokonca skrotenie (!). Podobne termín „naturalizácia“ ako zdomácnenie, prispôbenie pomerom, okolnostiam. Dochádza tak, resp. môže dochádzať k nežiadúcemu zamieňaniu dvoch rozdielnych procesov. Domestikácia a naturalizácia sú totiž dva rozdielne pojmy vyjadrujúce rozličné procesy spojené priamo alebo nepriamo s činnosťou človeka (cf. Eliáš 2005b).

A. *Domestikácia* je proces, pri ktorom sa z divého druhu, divorastúcej a planej rastliny, stane kultúrna rastlina, keď je druh zavedený do kultúry a umelým výberom vyšľachtený, pričom stráca celý rad znakov divého predka (Darwin 1867, Dubovský & Maršálek 1968, Schwanitz 1969, Sinskaja 1973, Eliáš 2005b). Termín domestikácia sa uplatňuje najmä v evolučnej biológii, rastlinnej genetike a v poľnohospodárskych vedách.

Zdomácnené (domestikované) druhy následkom pôsobenia práce človeka nadobudli určité významné úžitkové a estetické vlastnosti, pre ktoré sú objektom a prostriedkom hospodárskej a záujmovej činnosti človeka. Kultúrne rastliny sa pre ich význam zámerne pestujú a pre požiadavky človeka aj zámerne šľachtia, čím sa upravuje ich evolúcia. Podobne hospodárske zvieratá sa chovajú a šľachtia, aby sa dosiahli žiadané hospodárske a záujmové ciele.

---

* Tento článok nadväzuje na predchádzajúce terminologické poznámky (Eliáš 2004, 2005e) a je ďalším príspevkom k terminológii synantropnej botaniky, resp. inváznej biológie a inváznej ekológie.

Umelý výber uprednostnil hospodársky významné znaky a vlastnosti, ktoré sú niekedy v protiklade s ostatnými biologickými vlastnosťami organizmu. Domestikované druhy stratili mnohé znaky, ktoré sú nevyhnutné na prežitie vo voľnej prírode, vrátane prirodzených obranných a ochranných mechanizmov. Vzdialili sa od „divého“ stavu, a mnohé nenávratne. Preto sa mnohé kultúrne druhy stali absolútne závislé od človeka a pre ne vytvoreného prostredia (poľné plodiny). Vo voľnej prírode obvykle nie sú schopné samostatnej existencie.

Termín domestikácia použil Ch. Darwin (1868) v názve svojej práce „The variation of plants and animals under domestication“ (druhé vydanie v roku 1875). Ale uvádza ho už v názve prvej kapitoly najdôležitejšej práce „O vzniku druhov prírodným výberom...“ z r. 1859. Němec & Pastýrik (1963) v súvislosti s Darwinom a pestovanými rastlinami používajú termín „domestikácia“.

Dubovský & Maršálek (1968) rozlišujú divé rastliny a kultúrne rastliny, píšú o domestikácii rastlinných druhov a zmenách, ktoré nastali pri kultúrnych rastlinách v procese ich zdomáčňovania v dôsledku výberu.

Schwanitz (1969) používa zhodne s Darwinom termín domestikácia, v českom preklade „zdomácnení“. Píše o „evolučnom postupe, ktorý viedol k domestikácii domácich zvierat a k pretvoreniu užitočných planých rastlín na rastliny kultúrne“.

Sinskaja (1973) sa termínu domestikácia vyhýba, vôbec ho nepoužíva. Píše o „zavedení do kultúry“, o stupňoch postupného skultivovania, napr. v evolúcii kultúrnej lucerny. Je zaujímavé, že termín domestikácia nepoužili ani v ruskom preklade názvu Darwinovho klasického diela o domestikácii rastlín a živočíchov (Darwin 1941).

E. P. Odum (1977) sa vo svojej učebnici ekológie venuje umelému výberu – domestikácii v samostatnej podkapitole. „Človek si umelým výberom domestikuje iný organizmus“. Zdomáčňovanie (domestikáciu) považuje za zvláštny a významný typ mutualizmu.

Encyclopedia Beliana (2003) vysvetľuje domestikáciu ako zdomáčňovanie divo žijúcich zvierat, o domestikácii rastlín nehovorí vôbec nič. Domáce zvieratá sú všetky druhy zvierat, ktoré prešli procesom domestikácie, zdomácnili a chovajú sa v blízkosti človeka bez ohľadu na ich hospodársky úžitok.

Niekedy sa používa termín domestikácia v tvare „domestifikácia“. Červenka (1968) píše „zdomácnenie – domestifikácia – usmernenie vývoja organizmov pre potreby človeka“. Podobne napr. domestifikácia zvierat v Encyklopédii Slovenska (1977).

B. *Naturalizácia* je proces prispôsobovania sa cudzieho, zavlečeného druhu novým podmienkam, v ktorých sa ocitol. Prejavom naturalizácie je schopnosť

rozmnožovania a spontánneho šírenia sa (Eliáš 2005c,d). Termín sa používa v synantropnej botanike a v inváznej ekológii pri opise procesu prispôsobenia sa druhu novým podmienkam po introdukcii (Eliáš 2001, 2005c, d).

Ak sa introdukovaný druh v novom území v ďalších rokoch spontánne rozmnožuje a rozširuje, znamená to začiatok procesu naturalizácie. Naturalizácia sa začína vtedy, keď environmentálne prekážky nebránia prežívaniu jedincov a ich pravidelnej reprodukcii.

Naturalizácia môže mať rôzne stupne: (i) druhy sú iba prechodne zavlečené, (ii) druhy založia populácie iba na prechodnú dobu a (iii) druhy sú trvalo prítomné v prirodzených alebo človekom zmenených stanovištiach. Podľa Domina (1947) „V češtině mluvíme podle stupně naturalisace o rostlinách nestále nebo přechodně zavlečených, o rostlinách zplanělých (lépe než zdivočelých) a o rostlinách zdomácnělých“.

Cudzokrajný druh je *naturalizovaný*, keď prejavuje všetky charakteristiky divorastúceho pôvodného druhu, t.j. rast a reprodukciu prirodzenými spôsobmi reprodukcie (semená, cibule, hlúzy, podzemky atď.) bez priamej asistencie ľudí, viac alebo menej často sa vyskytuje na vhodných miestach a udržuje sa po veľa rokov (vrátane rokov neobvyklých klimatických javov).

Frantová (1947) píše o „celkom naturalizovaných“ rastlinách. „Medzi adventívnymi druhmi rozoznávame viac skupín podľa stupňa udomácnenia, času ich príchodu a druhu ich zavlečenia“. Pristáhovalci sa udomácnili na ruderálnych miestach.

Červenka (1968) používa termín „naturalizované rastliny“ pre rastliny, ktoré v historickom čase človek zavliekol do určitého kraja, kde sa udržali bez pomoci človeka, rozmnožujú a rozširujú sa. Pri vysvetľovaní termínov zavlečená (adventívna) rastlina a neofyt používa termín „udomácnená rastlina“. Nasleduje tak Frantová (1947).

Němec & Pastýrik (1963) používajú termín „udomácnenie“ pre buriny („Aké ťažké je udomácnenie nových druhov, dokazujú buriny“). Avšak už pri vysvetľovaní procesu naturalizácie použili termíny „zdomácnenie“ cudzích rastlín, „zdomácniet“ a „zdomácneli“.

Lhotská et al. (1987) používa termín „zdomácnenie (naturalizácia)“ ako prispôsobenie rastlín na podmienky nového prostredia. Podobne Slavíková (1988) vysvetľuje termíny archeofyty a neofyty ako rastliny „zdomácnelé“. Neoindigenofyty sú neofyty v území zdomácnené, vyskytujúce sa na prirodzených stanovištiach.

Kačala et al. (1997) termín naturalizácia používajú pre naturalizovanie sa, čo znamená „zdomácnie(va)ť v cudzom prostredí“, napr. naturalizovaný pristáhovalец.

C. Vyššie uvedený krátky rozbor používania termínov v odbornej literatúre ukazuje na nejednotnosť v používaní slovenských (a českých) ekvivalentov prevzatých termínov domestikácia a naturalizácia, v niektorých prípadoch aj u rovnakých autorov. U viacerých autorov je však zreteľná snaha používať či uprednostňovať niektorý slovenský (český) termín pre jeden či druhý cudzí termín. Vychádzajúc z týchto skutočností navrhujem nasledovnú terminológiu.

Pre termín domestikácia by sme mohli prijať slovenské slovo „zdomáčňovanie“ (v češtine „zdomáčňování“), prípadne ako dokončený proces „zdomáčnenie“ („zdomácnění“). Výsledkom zdomáčňovania sú kultúrne rastliny, ktoré sa pestujú pre úžitok a iné dôvody. V prípade živočíchov hovoríme o domácich zvieratách. Termín domestikovaná rastlina je tiež akceptovateľný, podobne termín zdomáčená rastlina.

Pre termín naturalizácia by sme mohli prijať slovenský odborný termín „udomáčňovanie“ a „udomáčnenie“. Výsledkom udomáčňovania sa je naturalizovaná rastlina (naturalizovaný živočích), pričom podľa stupňa naturalizácie môžeme rozlišovať rôzne skupiny udomáčených rastlín (živočíchov).

Tento návrh umožní spresniť slovenskú odbornú terminológiu a rozlíšiť slovenské termíny *zdomáčniť* (*zdomáčnenie*) a *udomáčniť sa* (*udomáčnenie*) tak, aby zodpovedali prevzatým cudzojazyčným odborným termínom. Predíde sa tým zbytočným nedorozumeniam v odbornej literatúre i v bežnej komunikácii. V súčasnosti je v záujme presnej terminológie opodstatené použiť súčasne aj odborné cudzojazyčné ekvivalenty.

Literatúra

- Červenka, M. 1968. Botanický terminologický slovník. Přírodovědecká fakulta UK Bratislava. 236 p.
- Darwin, Ch. 1868. The variation of plants and animals under domestication. 1st ed., London, Murray.
- Domin, K. 1947. Pracovní metody soustavné botaniky. Nakl. J. Tožička, Praha. 176 p.
- Dostál, J. 1950. Květena ČSR. Přírodovědecké nakladatelství, Praha. 2 269 p.
- Dubovský, J. & Maršálek, L. 1968. Genetika rostlin. SVPL, Bratislava. 411 p.
- Eliáš, P. 2001. Vybrané termíny. Životné prostredie. 25, 2 (monotéma Invázne rastliny), p. 59–60.
- Eliáš, P., st. 2004. Terminologická poznámka: splnievajú alebo divočejú?. Bull. Slov. Bot. Spoločn. 26: 201–204.
- Eliáš, P. 2005a. Biotické invázie. Biológia-ekológia-chémia. 10, 1/05, p. 22–25.
- Eliáš, P. 2005b. Ekológia. 2. preprac. vyd. Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra. 218 p. Vysokoškolské učebné texty.
- Eliáš, P. 2005c. Invázne a invadujúce zavlečené druhy. Biológia-ekológia-chémia. 10, 2/05, p. 12–15.
- Eliáš, P. 2005d. Biotické invázie ako proces. Biológia-ekológia-chémia. 10, 3/05, p. 14–18.
- Eliáš, P., st. 2005e. Terminologická poznámka: Ešte raz – či splnievajú alebo divočejú? Bull. Slov. Bot. Spoločn. 27: 207–209.

- Encyclopedia Beliana, 2003. III. zväzok, Veda, Bratislava.
- Encyklopédia Slovenska. 1977. I. zväzok A-D, Veda, Bratislava. p. 546
- Frantová, J. 1947. Plevelová, ruderálna a adventívna flóra okolia Trnavy. Prír. Sborn. (Bratislava). 2 (3-4): 153–248.
- Kačala, J. et al. 1997. Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd.. Veda, Bratislava. 944 p.
- Lhotská, M., Krippelová, T. & Cigánová, K. 1987. Ako sa rozmnožujú a rozširujú rastliny. Obzor, Bratislava. 392 p.
- Němec, B. & Pastýrik, E. 1963. Všeobecná botanika. 3. preprac. vyd. Vydav. Slov. Akad. Vied, Bratislava, 864 p.
- Odum, E. P. 1977. Základy ekologie. Academia, Praha. 736 p.
- Schwanitz, F. 1969. Vývoj kulturních rostlin. SZN, Praha. 544 p.
- Sinskaja, E.N. 1973. Historická geografie kulturních rostlin (Na úsvitě zemědělství). Academia, Praha, 468 p.
- Slavíková, Z. 1988. Terminologický slovník. In Květena ČSR, Vol. 1, p. 130–153.
- Zlatník, A. et al. 1970. Lesnická botanika speciální. Státní zemědělské nakladatelství, Praha. 666 p.

došlo 31. 1. 2006

prijaté 11. 6. 2009

Poznámka redakcie:

Redakčná rada Bulletinu SBS poníma príspevok ako povzbudenie do diskusie.

Z jazykovedného posudku:

Nemožno hovoriť o tom, že autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ) J. Kačala a kol. *používajú* slová *zdomácneny*, *zdomácnieť*, *zdomácnievať*, *zdomácnieť* vo význame „privyknúť, prispôbiť sa novému prostrediu, udomácnieť sa“, lebo jednak autori všeobecného výkladového slovníka, akým je aj KSSJ, *vykladajú*, *vysvetľujú*, *zachytávajú* význam slova, v akom sa slovo používa v jazykovej praxi (porov. aj prehľad používania týchto slov v odbornej literatúre, ktorý uvádza autor príspevku), a jednak nemožno pri citovaných štyroch slovách použiť jeden výklad významu, keďže každé z nich má čiastočne odlišný význam. Význam „privyknúť, prispôbiť sa novému prostrediu, udomácnieť sa“ sa vzťahuje *iba na sloveso zdomácnieť* a pri ňom dej, činnosť zasahuje subjekt (nemožno *zdomácnieť niekoho, niečo*, ale *iba niekto* alebo *niečo môže zdomácnieť*), sloveso *zdomácnieť* má význam „prispôbiť novému prostrediu“ a pri ňom dej, činnosť vychádza zo subjektu (obyčajne človeka) a zasahuje objekt (možno *zdomácnieť niekoho, niečo* napr. *zvíra, rastlinu*). V synonymnom (rovnoznačnom) vzťahu sú *iba slovesá zdomácnieť* a *zdomácnieť sa*, nie však už slovesá *zdomácnieť* a *zdomácnieť*.